

פרשת ראשי האבות מבני יוסף ומקומה בחומש במדבר

מקומו של פרק ל"ו בחומש במדבר תמוה. סיפורם של "ראשי האבות... ממשפחות בני יוסף" צריך היה לכאורה לבוא סמוך לסיפורן של בנות צלפחד (במדבר, כ"ז). שתי הפרשיות קשורות זו לזו מבחינה עניינית - שהרי בקשת ראשי האבות היא תוצאה נסיבתית והלכתית מבקשתן של בנות צלפחד - ויש ביניהן גם קרבה לשונית ברורה¹. מעבר לתמיחה בדבר ההפרדה בין שני הסיפורים, נשאלת השאלה מה ראה הכתוב להוסיף בסוף הספר את הסיפור הזה, והלוא סיום מתאים יותר, לכאורה, היה מתקבל ללא הסיפור על בני יוסף. אלה שני פסוקי החתימה שהיו מתקבלים במקרה כזה:

"ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שֹׁכֵן בתוכה כי אני ה' שֹׁכֵן בתוך בני ישראל. אלה המצוות והמשפטים אשר צוה ה' ביד משה אל בני ישראל בערבת מואב על ירדן ירחו"

(ל"ה, לד; ל"ו, יג).

בפסוק הראשון יש חתימה של הספר, שפתח בפרקי המחנה ובקדושתו הנובעת משכינת ה' בקרב המחנה וסיים בפרקי הארץ (גבולותיה ועריה) ובקדושתה הנובעת משכינת ה' בארץ וביושביה. נשים לב להקבלה:

"ולא יטמאו את מחניהם אשר אני שֹׁכֵן בתוכם"

(במדבר, ה', ג).

"ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שֹׁכֵן בתוכה כי אני ה' שֹׁכֵן בתוך בני ישראל"

(במדבר, ל"ה, לד).

ואילו הפסוק השני מקביל לסיומיו של ספר ויקרא:

"אלה החקים והמשפטים והתורות אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה"

(ויקרא, כ"ו, מו).

"אלה המצוות אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני"

(ויקרא כ"ז, לד).

"אלה המצוות והמשפטים אשר צוה ה' ביד משה אל בני ישראל בערבת מואב על ירדן ירחו"

(במדבר, ל"ו, יג).

¹ השווה: "ותקרבנה בנות צלפחד" (כ"ז, א) - "ויקברו ראשי האבות" (ל"ו, א); "למה יִגְרַע" (כ"ז, ד) - "ומגרל נחלתנו יִגְרַע" (ל"ו, ג); "וכן בנות צלפחד דברת" (כ"ז, ז) - "וכן מטה בני יוסף דברים" (ל"ו, ה).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

לשאלות שהצגנו הוצעו כמה תשובות. אביה הכהן² הציע לראות את פרק ל"ו כ"נספח הלכתי" הקשור לפרקי ערי הלויים וערי המקלט שבסוף הספר; שהלוא עניינו של הסיפור הוא בעיית השבט ולא בעיית המשפחה (כבסיפור בנות צלפחד), "ראוי אם כן שפרשה זו תבוא בסמוך לפרשה הדנה בחלוקת הארץ לשבטים".

בכך נפתרו שתי התמיהות שהצגנו - ההפרדה בין הסיפורים והקשר בין סיפור בני יוסף לבין פרשת ערי המקלט שבסופו של ספר במדבר. ועדיין קשה מקומו של הסיפור סמוך לחתימת הספר.

אברהם שמאע³ הצביע על הקשר בין שני הסיפורים ובין פרשת ערי המקלט. בשני המקרים באה הגדרה משותפת, "חקת משפט" (כ"ז, יא; ל"ה, כט), והגדרה זו מתאימה לחתימת הספר: "אלה המצוות והמשפטים". ועדיין קשה מדוע הופרד סיפור בנות צלפחד מסיפור ראשי האבות לבני יוסף.

נציע כאן דרך נוספת להסבר מקומו של הפרק, ועיקרה: הפרק אינו רק נספח לפרקי ערי המקלט והלויים; ניתן לראות בו סיכום של ספר במדבר והקדמה הכרחית לספר דברים.

נקדים לדברינו בעיה דומה שנדונה כבר רבות - בעיית מיקומה של פרשת ערכין בסוף ספר ויקרא. שיטות שונות להסבר נסקרו במאמרו של הרב י" שביב⁴. לדברי רש"י הירש פרשת ערכין אינה אלא נספח שנדחה בכוונה לסוף הספר, ללמדנו ש"תורת כוהנים איננה מייחסת ערך מיוחד לנדבות המקדש, אין היא רואה בהם חסידות יתרה הרצויה בעיני ה'...". הרב שביב הסתייג מדברי רש"י הירש בטענה שבפרשת ערכין ישנם עניינים שהם חובה גמורה כמו בכורות ומעשרות, ובטענה נוספת שהמקרא מגלה אהדה גלויה כלפי הנודרים נדרים ונדבות (כגון נדרו של יעקב - בראשית, כ"ח; ונדרו של עם ישראל - במדבר, כ"א, ב).

הרב שביב הציע תפיסה נוספת, ולפיה פרשת ערכין מייצגת את "מפעלו התורני של האדם, וזאת לעומת תורה שמאת הקב"ה [המוצגת בפרקי ספר ויקרא הקודמים]... והנה אפשר לאדם להיעשות שותף להקב"ה אף במעשי תורה; כדרך שהקב"ה אוסר, אף הוא אוסר. האדם אומר, והקב"ה, כביכול, מקיים דיבורו וקובע דין איסור על הדבר".

אם נתבונן באופיין של הרבה פרשות בספר במדבר, המשותף לרובן הוא מעורבותו של האדם, יזמתו החיובית או השלילית בקביעת המציאות הרוחנית וההיסטורית⁵. בכך משמשת פרשת ערכין מעין הקדמה לאופיו המיוחד של חומש במדבר. בדרך זו אפשר להסביר גם את מקומה של פרשת המקלל, הבאה לקראת סופו של חומש ויקרא, בפרק כ"ד, והמזכירה באופייה את פרשיות "נתעלמה ממנו ההלכה", המאפיינות את חומש במדבר.

² אביה הכהן, 'סדר ותוכן בספר במדבר', מגדים ט (תשרי תש"ן), עמ' 27-39.

³ אברהם שמאע, 'סמיכות פרשיות בספר במדבר', עלון שבות 112 (תשמ"ה), עמ' 79-94.

⁴ הרב יהודה-שביב, 'מיקומה של פרשת ערכין בתורה וייחודה', מגדים ו (אלול תשמ"ח), עמ' 12-16.

⁵ ראה בהוכחות הרבות שהביא דניאל ריב במאמרו: 'ראשי פרקים להשוואה בין חומש ויקרא ובין חומש במדבר', שמעתיך 110, עמ' 20-27.

וכפי שפרשת ערכין החותמת את חומש ויקרא משמשת מעין הקדמה לחומש במדבר, נראה שסיפור ראשי האבות בפרק ל"ו בחומש במדבר משמש הקדמה לחומש דברים. אך בד בבד הוא גם מסכם עניינים מרכזיים בחומש במדבר.

סיפור ראשי האבות כסיכום ענייני ספר במדבר

מאפיינים רבים יש לחומש במדבר לעומת יתר החומשים. שניים מהם באים בפרק ל"ו - הדיבור והיישום ההלכתי. דבריהם של ראשי האבות למשה ותשובתו של משה יש בהם שאלה הלכתית המופנית לה', כמצוי בפרשות רבות בספר במדבר: פרשת פסח שני, פרשת המקושש ופרשת בנות צלפחד.

הדיבור משותף לעניינים רבים בספר: החטאים הנזכרים בספר הם בדרך כלל חטאים שבדיבור: בתבערה, בקברות התאוה, דיבורם של מרים ואהרן במשה, לשון הרע של המרגלים, טיעוניהם של קרח ועדתו, חטאו של משה במי מריבה (הקשור לדיבור באופן כלשהו לפי רוב הפירושים) וחטאם של ישראל בדרך ים סוף (בפרק כ"א). נוסף על-כך את עניין כוח הדיבור - השליטה על הדיבור, הברכה והקללה, שהם מענייניה העיקריים של פרשת בלק (פרקים כ"ב-כ"ד). וכן עניינים נוספים בספר: הנזיר (ההופך לנזיר בדיבורו- נדרו), שבועת האישה הסוטה, הלכות נדרים (בפרק ל'), תנאי בני גד ובני ראובן והאריכות בניסוח התנאים בפי משה (בפרק ל"ב).

היישום ההלכתי גם הוא מאפיין מרכזי בחומש במדבר: בחומש במדבר מוצגים ניסיונות לחיבור בין התורה לחיים תוך כדי יישום ההלכה במציאות המשתנה במקום (ראה רשימת המסעות שהתורה מפרטת בפרק ל"ג) ובזמן (בספר במדבר באים תיאורי זמן רבים יחסית לעומת החומשים האחרים, ובולט בו המעבר מן השנה השנייה לשנה הארבעים לצאתם ממצרים). כך נעשה בפרשת פסח שני ניסיון לחבר בין ההלכה הידועה ('פסח דורות') לבין המציאות (אנשים טמאים לנפש), וכך בפרק ל"ו: ראשי האבות מבני יוסף מבררים מהו החיבור בין ההלכה שנלמדה בעניין בנות צלפחד לבין מציאות שבה התקיים מצוות היובל (ל"ו, ד).

כפי שנראה בהמשך, ניתן לראות בפרשיות מסוימות של מצוות בחומש במדבר קשר למציאות המשתנה: בפרק ט"ו, כנובע מהמציאות שנוצרה בעקבות חטא המרגלים; בפרק י"ח, כנובע מהמציאות שנוצרה בעקבות מחלוקת קרח ועדתו; וייתכן שגם פרקים כ"ח-ל' נובעים מהמציאות שנוצרה בעקבות חטא בעל פעור.

שלושת האירועים האלה - חטא המרגלים, חטא קרח ועדתו וחטא בעל פעור - מהווים שלושה מוקדים עיקריים בחומש. נראה להלן כיצד פרק ל"ו קשור לשלושתם.

סיפור בנות צלפחד וחטא בעל פעור

סיפור בנות צלפחד חוזר שלוש פעמים בחומש במדבר (בפרק כ"ו, לג; בפרק כ"ז; ובפרק ל"ו) - תחילה הוא נרמז במפקד השני שבספר, בעניינם של בני מנשה. מעמדם של בני מנשה בקרב שבטי ישראל נתחזק, שהרי מניינם גדל בשיעור הגבוה ביותר מכל שבטי

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ישראל, מ-32,200 יוצאי צבא בשנה השנייה לצאתם ממצרים (במדבר, ב', כא) ל-52,700 יוצאי צבא בשנה הארבעים (במדבר, כ"ו, לד). זאת בניגוד לשבט שמעון שמניין אנשיו פחת במיוחד, מ-50,300 בשנה השנייה (במדבר, ב', יג) ל-22,200 בשנה הארבעים. רש"י (במדבר, כ"ו, יג, י"ה לזרח) ורמב"ן (שם, נד, ד"ה לרב תרבה נחלתו) הסיקו מכך שחטאו של זמרי בן סלוא, "נשיא בית אב לשמעוני", אינו אלא 'קצה של קרחון' המבטא סחף גלובלי של שבט שמעון אחרי בנות מואב. רובם של 24,000 האנשים שמתו במגפה היו משבט שמעון. בדרכם של רש"י ורמב"ן ניתן להסיק גם מסקנה נוספת: אנשי מנשה כנראה לא השתתפו בחטא בעל פעור. אפשר שזו משמעות הסמיכות בין סיפור החטא עם בנות מואב (במדבר, כ"ה) שבעקבותיו נפקדו ישראל (במדבר, כ"ו) ובין **סיפורן של בנות צלפחד משבט מנשה** (במדבר, כ"ז). בנות צלפחד עומדות פה כניגוד וכאנטיתזה לבנות מואב, ויש בכך תחילתו של תיקון⁶ לסיפור בעל פעור, תיקון הנמשך גם בפרקים הבאים. רק לאחר שיזדככו ישראל במישור הציבורי - בחיובי המוספים לה' (בפרקים כ"ח-כ"ט - בניגוד ל"זבחי אלהיהן") ובמישור המשפחתי - בתיקון היחסים בין איש לאשתו ובין אב לבתו שנתקלקלו בעקבות החטא (בפרק ל'), יוכלו ישראל לממש את הציווי שכבר ניתן בפרק כ"ו: "צרור את המדיינים" ויצאו לקרב עצמו בפרק ל"א: "נקם נקמת בני ישראל מאת המדיינים". סיומו של התיקון הוא בהלכות כלים שניתנו לישראל (פרק ל"א).

סיפורן של בנות צלפחד משבט מנשה הוא אפוא תחילתו של תהליך של תיקון חטא בעל פעור.

תיקון לחטא המרגלים

לאחר שתוקן חטא בעל פעור מביאה התורה את סיפורם של בני גד ובני ראובן, שביקשו נחלה. בעבר הירדן (במדבר, ל"ב). בסיפור זה מתגלה שתהליך תיקונו של חטא המרגלים בא לידי מימוש. בני גד וראובן מוכיחים למשה שרצונם נחלה בעבר הירדן איננה 'חזרה' על חטא המרגלים, אלא נובע מנימוקים הפוכים. את ראשיתו של התהליך הזה ניתן לראות בסיפורן של בנות צלפחד "תנה לנו אחזה" (כ"ז, ד). הן אינן מוותרות על נחלה בארץ ישראל, ועניין זה מודגש בסיפורם של ראשי האבות מבני יוסף בפרק ל"ו: המילים "נחלה", "נחלתנו", "נחלת המטה", חוזרות ונשנות בסיפור. הביטוי "כי איש **נחלת** מטה אבתיו **יזבוקו בני ישראל**" (פס' ז, ט) מבטא את התיקון השלם לחטא המרגלים, שבו מאסו ישראל בארץ (במדבר, י"ד, לא).

⁶ השימוש במושג 'תיקון' ביחס לחומש במדבר נובע מכך שמושג זה שייך לבעיות שנוצרו עקב החיבור בין התורה לבין המציאות החיה והמשנתה. תהליך החיבור יצר בעיות רבות (ראה רשימת החטאים שבספר) ואותן יש לתקן ולפתור. לא בכדי מצונות הווידוי, שהיא הביטוי המעשי למצונות התשובה, נלמדת דווקא מחומש במדבר (ספר החינוך מצווה שג - פרשת נשא). נעיר שגם בכך יש מאפיין של חומש במדבר: הווידוי קשור לדיבור, ואילו מצונות התשובה עצמה, הקשורה ללבו של האדם ולפנימיותו, נלמדת מחומש דברים (דברים, ל'), המתייחס רבות לפנימיותו של האדם וחיובי לבו.

תיקון לחטא קרח ועדתו

בנות צלפחד מכריזות: "אבינו מת במדבר והוא לא היה בתוך העדה הנועדים על ה' בעדת קרח"⁷.

עניינם העיקרי של קרח ועדתו - ההתרסה נגד מנהיגותו של משה. באות בנות צלפחד ומכריזות שאביהן הכיר במנהיגותו של משה, ובכך הן פותחות תהליך של תיקון חטא עדת קרח. תהליך זה בא לידי ביטוי לראשונה בפרק ל"ב, בסגנונם המיוחד של שבטי גד וראובן: "ולעבדיך מקנה"; "אם מצאנו חן בעיניך יתן את הארץ"; "עבדיך יעשו כאשר **אדני מצוה**"; "ועבדיך יעברו... כאשר **אדני דבר**"; "את אשר דבר ה' אל עבדיך כן נעשה". סגנון כזה של "אדני" כלפי משה נמצא לאחרונה בחומש במדבר רק בדברי יהושע בסיפור הזקנים בפרק ל"א: "אדני משה קְלָאִים". בסיפור זה בא לידי ביטוי אחד מהשלבים הראשוניים של תהליך הפגיעה במעמדו של משה, כפי שנשרטטו בהמשך.

גם בסיפורם של ראשי האבות מבני יוסף בולט השימוש בסגנון הזה: "את **אדני** צוה ה' לתת את הארץ בנחלה בגורל לבני ישראל ו**אדני** צוה בה' לתת" וגו' (במדבר, ל"ו, ב). אם נשווה את סגנון בקשתן של בנות צלפחד בפרק כ"ז לסגנון דיבורם של ראשי האבות בפרק ל"ו, יבלוט ההבדל ביחסם למשה. בנות צלפחד פונות ישירות ותובעות:

"אבינו מת במדבר... למה יגרע... תנה לנו אֶחָה..."

ואילו ראשי האבות מנסחים דבריהם בעדינות כלפי משה, ולמעשה אינם מפנים למשה תביעה מפורשת:

"את אדני צוה ה'... ואדני צוה בה'... ומגורל נחלתנו יִגְרַע... ומנחלת מטה אבותינו יגרע נחלתנו".

תיקון פרשיות 'נתעלמה ממנו הלכה'

אחד ההבדלים בין סיפור בנות צלפחד לבין סיפור ראשי האבות קשור לתשובתו של משה. בראשון נאמר: "ויקרב משה את משפטן לפני ה'. ויאמר ה' אל משה לאמר" (כ"ז, ה-ו), ואילו בשני נאמר: "ויוצו משה את בני ישראל על פי ה' לאמר" (ל"ו, ה).

סיפור בנות צלפחד שייך לפרשיות 'נתעלמה ממנו הלכה' (סנהדרין, ה, ע"א) שראשיתן כבר בפרשת המקלל שבסוף חומש ויקרא (ויקרא, כ"ד), והמשכן בספר במדבר - בפרשת פסח שני (במדבר, ט'); בפרשת המקושש (שם, ט"ו); בפרשת בעל פעור (שם, כ"ה, ו-ז); בפרשת בנות צלפחד (שם, כ"ז); ובמלחמת מדין (שם, ל"א, יד-כא). את סיומן של פרשיות אלו ניתן לראות בחזרה על סיפור בנות צלפחד מפי ראשי האבות תוך כדי התעלמות מעניין 'נתעלמה ממנו הלכה' ובתשובה ההלכתית הברורה שמשה משיב בלא כל קושי (במדבר, ל"ו, ה).

⁷ וראה בבבא בתרא ק"ח, ע"ב: "... והוא לא היה בתוך העדה - זו עדת מרגלים (רשב"ם: דכתיב בהו: "עד מתי לעדה הרעה הזאת", במדבר, י"ד, כז), הנועדים על ה' - אלו מתולוננים, בעדת קרח - כמשמעו".

פרשיות 'נתעלמה ממנו הלכה'⁸ קשורות לתהליך ממושך של מעין ערעור מעמדו של משה, הנמשך לאורך ספר במדבר.

ראשית התהליך בפרק ט': ערב עזיבת ישראל את הר ה', נתעלמו ממשה הלכות פסח שני.

בשלב השני (בפרק ל"א) משה מתבטא כלפי המתאווים באופן קשה, המבטא את מצוקתו: "לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה כי כבד ממני... הרגני נא הר'ג" (שם, יד-טו). בתשובה לתלונתו מצרף ה' שבעים זקנים להנהגת העם, ויש בכך כדי להחליש את מנהיגותו הבלעדית של משה, כפי שחשש יהושע באמרו: "אדני משה כְּלָאִם". בהמשך הפרק משה מתבטא באופן כמעט בוטה: "הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם" וגו' (שם, כב). וראה כמה קולמוסין שברו הפרשנים בניסיונותיהם לתרץ ביטוי קשה זה⁹.

בשלב השלישי, בפרק י"ב, נמצא את דבריהם של מרים ואהרן הפוגעים במעמדו של משה.

השלב הרביעי (פרקים י"ג-י"ד) הוא סיפור המרגלים. כאן בא לידי ביטוי חוסר האונים של משה להתמודד עם דברי המרגלים. העומדים בפרץ מול העם להצלת כבוד ה' וארצו הם כלב ויהושע ולא משה. דבר זה בולט בהשוואה לסיפור המרגלים בפי משה בספר דברים (א'), שבו מודגשת ועמידתו של משה מול העם בנאום תוכחה (שם, כט-לג) ומוצנע עניינם של כלב ויהושע¹⁰.

⁸ בדברי חז"ל ובדבריהם של פרשני המקרא קיימות שתי גישות שונות כיצד לבחון את התופעה; יש הרואים בה עונש למשה ויש הרואים בה זכות מיוחדת הניתנת לאנשים מסוימים. לפי רש"י (במדבר, כ"ז, ה, ד"ה ויקרב משה את משפטן): "נתעלמה הלכה ממנו, וכאן נפרע על שנטל עטרה לומר 'יהדבר אשר יקשה מכם תקריבו אלי' (דברים, א', טז). ד"א ראויה הייתה פרשה זו להיכתב על ידי משה, אלא שזכו בנות צלפחד ונכתבה על ידן". מכל מקום אנו מתייחסים לעצם התופעה ולהשלכות שעלולות היו להיות לה בקשר למעמדו של משה ולא לגורמיה.

⁹ כגון שתי השיטות ההפוכות בדברי חז"ל שהביא רש"י בפירושו לכתוב (שיטת ר' עקיבא הרואה בכתוב את גנותו של משה ושיטתו ההפוכה של ר' שמעון); או ניסיונו הפרשני של רמב"ן להסביר את הכתוב "כדרך כל הארץ", באופן ריאלי, ולנטרל בכך את אופיו הבוטה של הכתוב; וראה עוד בפירוש ספורנו וביבלי יקר'.

¹⁰ לפי התיאור בספר במדבר, יהושע וכלב הם המנהלים את המאבק כנגד דברי המרגלים והעם הנוטה אחריהם: "ויהס כלב את העם אל משה ויאמר עלה נעלה" וגו' (במדבר, י"ג, ל), ובהמשך: "ויאמרו [יהושע וכלב] אל כל עדת בני ישראל לאמר הארץ אשר עברנו בה" וגו' (שם, י"ד, ז). ואילו משה ואהרן אינם עושים דבר כנגד העם, מלבד "ויפל משה ואהרן על פניהם לפני כל קהל עדת בני ישראל" (י"ד, ה). פועלו של משה ניכר רק בעמידתו מול ה' (י"ד, יג-ט). רק בסוף הפרשה משה עומד מול העם המעפילים ומוכיחם, ואלה אינם שומעים לתוכחתו (י"ד, מב-מג). - ואילו בספר דברים נאמר כי משה הוא המנהל את המאבק כנגד דברי המרגלים, באמרו: "לא תערצון ולא תיראון מהם" וגו' (דברים, א', כט). כלב ויהושע זוכים לשכר: כלב - "יען אשר מלא אחרי ה'" (שם, לו), ויהושע - בלא נימוק, כיושרו של משה (שם, לח). הכתוב אינו מזכיר את מאבקם של יהושע וכלב בדברי המרגלים, שהוצג בספר במדבר.

המשמעות של השינוי בהצגת הדברים מתבררת לאור דברינו כשינוי מכוון. בספר במדבר הדגש הוא על הפגיעה במעמדו של משה מול העם, פגיעה שתתוקן במהלך הספר, ועל כן בספר דברים ניתן כבר להציג את האירוע מזווית ראייה משלימה (ראה דברי רמב"ן בפירושו לדברים א', לו, ד"ה גם בי התאנף ה' בגללכם, המציע הסבר למגמתו המיוחדת של הכתוב בספר דברים).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

השלב החמישי הוא בפרק ט"ו, שעניינו העיקרי הוא ניסיון הלכתי לתיקון תוצאותיו של חטא המרגלים¹¹. באה כאן פרשה שנתעלמה בה הלכה ממשה - פרשת המקושש, המבטאה עדיין את הפגיעה במעמדו של משה. ועל-כן, למרות אופיו המסכם של הפרק¹², עדיין לא ניתן לחתום את החומש ועומדת בפתח פרשת קרח.

השלב השישי (פרקים ט"ז-י"ח): הפגיעה במעמדו של משה באה לידי ביטוי פרוץ ביותר בסיפור קרח ועדתו ובתוצאותיו ההלכתיות, עד כדי מרד של כל העם במנהיגות (בפרק י"ז). בפרק י"ח בא ניסיון הלכתי לתקן את הפרצה, על-ידי קביעת יחסים משפטיים ברורים בתוך ישראל בין הכוהנים, הלוויים וישראל.

לאחר עיון בפרק י"ט, המכסה על פער השנים בין השנה השנייה לשנה הארבעים¹³, אנו עוברים **לשלב השביעי** (פרק כ'). דברי הכתוב במדבר ל"ג, לח מוכיחים שפרק כ' עוסק כבר באירועים מן השנה הארבעים לצאתם ממצרים. בפרק זה נחתמת גזרת מותו של משה במדבר ונשמטת מישראל ההנהגה שהוציאה אותו ממצרים: מרים, משה ואהרן (מיכה ו', ד).

חטאו של משה (ויתפרש באיזה אופן שיהיה) קשור גם הוא לתהליך ממושך של כרסום במעמדו של משה. ביטוי נוסף לכרסום זה נמצא **בשלב השמיני** (בפרק כ"א): "יודבר העם באלהים ובמשה".

בשלב התשיעי, בפרק כ"ה, בסיפור בעל פעור, נתעלמה ממשה הלכה ופינחס בן אלעזר מגלה אותה ברבים.

בשלב העשירי (פרק כ"ז) בנות צלפחד עומדות ותובעות נחלה בדברים ישירים, ללא לשון "אדני", ו"עבדיך"; וממשה נתעלמה ההלכה.

ולבסוף, **בשלב האחד-עשר** (בפרק ל"א) נאמר "ויקצף משה על פקודי החיל" וכתוצאה ממכך נתעלמה ממנו הלכה "ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא הבאים למלחמה זאת חקת התורה וגו'".

¹¹ ראה ברמב"ן ובאר החיים (ט"ו, ב) - על טעם הסמיכות בין מצוות מנחת נסכים לבין סיפור חטא המרגלים; בפירוש ר"ע ספורנו (בט"ו, כ) על הסמיכות בין מצוות חלה לבין סיפור המרגלים; במאמרו של אברהם שמאע 'סמיכות פרשיות בספר במדבר' (לעיל, הערה 3), על הקשר בין מצוות פרק ט"ו, ובעיקר מצוות ציצית, לבין סיפור חטא המרגלים.

¹² אופיו המסכם של פרק ט"ו בא לידי ביטוי בסגנון הכוללני: "וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות האלה אשר דבר ה' אל משה. את כל אשר צוה ה' אליכם ביד משה מן היום אשר צוה ה' והלאה לד'רתיכם" (שם, נב-נג). וכן: "והיה לכם לציצית וראיתם אתו וזכרתם את כל מצות ה'... למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי" (שם, לט-מ). וכן, השימוש בלשון הדומה ללשון הברכות והקללות כמו בסיום חומש ויקרא (השווה ויקרא כ"ו, יד לבמדבר, ט"ו, כב) והלשונות הכוללים בסוף הפרק: "והייתם קדושים לאלהיכם... אני ה' אלהיכם" (כמו בראש פרק י"ט בספר ויקרא ובחתימתו); "אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים" (כמו בראש עשרת הדיברות).

¹³ כהגדרתו של הרב י' בן-נון: "מקומו של פרק י"ט ביחור השחור" שבין השנה השנייה לשנה הארבעים. התורה מבטאת כאן בדרכה המיוחדת את אופן התיקון וההיחלצות מן השנים האלה, כשהיא מביאה כאן את הלכות הטהרה מטומאת המת" (מתוך שיעורו על מבנה וסדר בספר במדבר - בהשתלמות למורי תנ"ך בקדומים). וראה עוד במאמרו של הרב י' שביב, 'למיקומה של פרשת פרה', מגדים יב (תשרי תשנ"א), עמ' 31-39.

רק בפרק ל"ב, במעשה בני גד ובני ראובן, חלה תפנית¹⁴. תפנית זו מתבררת מתוך לשונם המעודנת של בני גד ובני ראובן וכן מעמידתו הנחרצת של משה מולם, מן התוכחה הגלויה שהוא מוכיחם¹⁵ ומן הניסוח המדוקדק של התנאים שהוא מנסח (התנאי הכפול: "אם תעשון את הדבר הזה", "ואם לא תעשון כן"). מתוך ההשוואה שערכנו בין פרק ל"ו לפרק כ"ז בולט ההבדל במעמדו של משה - הלשון המעודנת של ראשי האבות, תשובתו הנחרצת של משה "ויצו משה את בני ישראל על פי ה'", לעומת הסגנון הכמעט בוטה של בנות צלפחד והתגובה המתעכבת של משה "ויקרב משה את משפטן". הבדלים אלה מבטאים את המהפך במעמד של משה.

המהפך במעמדו של משה כהקדמה הכרחית לספר דברים

ספר דברים מנוסח ברובו כביאור התורה על-ידי משה: "הואיל משה בָּאֵר את התורה הזאת לאמר". בהקדמתו לחומש¹⁶ אברבנאל עומד על כך שמשם כיוון לדעת עליון, וביאורו לתורה נחשב חלק מדברי התורה והנו בעל תוקף וקדושה הזהים לדברי ה' בחומשים הקודמים. ביאור שכזה יכול להינתן רק לאחר המהפך שהתרחש במעמדו של משה. פרק ל"ו, המבטא את המהפך (בהשוואה למקבילתו בפרק כ"ז) משמש הקדמה הכרחית לחומש דברים.

לסיכום, ראינו כי הפרק האחרון בספר במדבר, כמוהו כפרשת ערכין שבסוף חומש ויקרא: כל אחד מהם חותם חומש בתורה ומשמש מעין הקדמה לחומש הבא. פרק ל"ו בספר במדבר מרכז עניינים מרכזיים בספר: הדיבור, היישום ההלכתי ותיקונם של שלושת החטאים הבולטים בספר - חטא המרגלים, חטא עדת קרח וחטא בעל פעור. בכך משמש הסיפור צומת עניינים וסיכום הספר. מאידך גיסא הוא משמש הקדמה הכרחית לחומש דברים, שמשם מופיע בו במלוא הדרו במפעלו התורני, עד שביאורו לתורה נחשב כחלק מתורת ה'.

¹⁴ קשה לשער מה חולל את התפנית הזאת - ייתכן שהיא קשורה לסיפור בנות צלפחד, אך בעיקר יש לייחסה להצטברות ניצחונותיו של עם ישראל בכיבוש עבר הירדן המזרחי, תוך השלמת הנקמה במדיין ונטילת שלל רב (פרק ל"א). השווה לתפנית שחלה במעמדו של שאול כמלך בישראל בעקבות הניצחון על נחש העמוני (שמו"א, י"א).

¹⁵ תוכחה זו אינה נזכרת בסיפור המרגלים במדבר, י"ג-יד, ומצאנוה רק בדברים, א'. ראה דברינו לעיל, הערה 10.

¹⁶ וכך אומר אברבנאל בהקדמתו לחומש דברים: "האמנם עניין הספר הזה ואמתתו הוא שמרע"ה אמר הדברים האלה וביאר המצוות שזכרו פה לישראל לצורך פרדתו. ורצה הקב"ה אחרי שהשלים לאמרם לישראל שיתכתב בספר התורה כל זה כפי מה שאמרו משה ואולי הוסיף בהם הגבורה טעמים ודברים בזמן הכתיבה... אבל כתיבת זה כולו היה מפי הגבורה ככל דברי התורה כי הסכים הקב"ה על ידו וישרו בעיניו דברי הציר הנאמן".